

6. Мельник М. І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: Навч. посіб. [Текст] / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К., 2000.
7. Циганов В. В. Національна безпека України: Посібник [Текст] / В. В. Циганов / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 100 с.
8. Офіційний сайт Центра исследования компьютерной преступности Интерпола в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime-research.ru/news/03.04.2004/2/>.
9. Офіційний сайт Укрбюро Интерпола [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://42827.ncbint00.web8.hosting-test.net/?page_id=188.

Надійшла до редколегії 10.01.11

УДК 321

С. В. Ставченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОНЦЕПЦІЯ КРИЗИ ТА ХАОСУ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Розглядаються деякі аспекти постнекласичних підходів до аналізу та інтерпретації політичних процесів та явищ, зокрема, екстремальних станів політичної системи та політичної кризи. Досліджуються основні підходи до співвідношення концептів кризи та хаосу в контексті політичного управління, а також можливості, проблеми та перспективи управління системними параметрами в кризовому стані.

Ключові слова: криза, хаос, політична система, керування.

Рассматриваются некоторые аспекты постнеклассических подходов к анализу и интерпретации политических процессов и явлений, в частности, экстремальных состояний политической системы и политического кризиса. Исследуются основные подходы к соотношению концептов кризиса и хаоса в контексте политического управления, а также возможности, проблемы и перспективы управления системными параметрами в кризисном состоянии.

Ключевые слова: кризис, хаос, политическая система, управление.

Some aspects postnonclassical approaches to the analysis and interpretation of political processes and the phenomena, in particular, extreme conditions of political system and political crisis are observed. The basic approaches to relation of concepts of crisis and chaos in a context of political management, and also possibility, a problem and prospects of management in system parameters in a crisis condition are investigated.

Keywords: crisis, chaos, political system, management.

Проблематика кризи в політиці в сучасних демократичних режимах залишається актуальною протягом всього існування багатоманітних форм демократичного правління. Саме поняття кризи та кризовості досі викликає ряд дискусій щодо змісту та значення цих понять у їх пристосування до аналізу політичної реальності, можливостей управління с кризовою ситуацією.

Загальноживане визначення кризи – це в першу чергу різкий, крутий перелом, тяжкий перехідний розвиток певного процесу, гостра недостатність чого-небудь, реальна загроза самозбереження системи. Місцем розгортання кризи є система, а оскільки ми звертаємо увагу на політичну систему, то нелінійна система, що динамічно розвивається. Поняття кризи виникло для визначення нестабільного стану системи, який характеризується невизначеністю та непередбаченістю. По відношенню до зовнішнього середовища системи криза – це розлад взаємовідносин системи з середовищем внаслідок переходу системи на інші фази її розвитку. Основною функцією кризи в системі є руйнування тих елементів, які є найменш стійкими та життєспроможними.

З точки зору системно-кібернетичного підходу криза – це перерва в управлінні, що пов'язана з зупинкою руху інформації. Концепт кризи також знаходиться в предметному полі синергетики та теорії самоорганізації. Якщо в системній теорії криза розглядається як стан системи, що загрожує її життєдіяльності, то в синергетичній парадигмі криза розуміється як «апогей дезорганізації, і одночасно як поява нової організації, що змагається з дезорганізацією, яка виникла» [7, с. 103]. В такому розумінні поняття кризи вже поєднані її конструктивні та деструктивні функції в системі. В теорії самоорганізації передбачає наявність перманентних проявів екстремальних станів в процесі нормального розвитку соціальних систем, які вважаються системами, що самоорганізуються.

Можливості управління в кризових або екстремальних станах системи зачіпають проблему прогнозованості цих станів, якій приділялась увага теоретиками синергетичного підходу, зокрема І. Добронравовою, І. Іоновим, С. Курдюмовим, С. Кримським, А. Назаретяном, Ю. Яковцем, Л. Бевзенко та іншими дослідниками. Соціальні системи в даних роботах визнані нелінійними, відкритими та динамічними, їм властиві нестабільність та слабка передбачуваність, а також невідповідність причин («входів») та наслідків («виходів») у процесі функціонування соціальних систем.

Момент потрапляння системи в точки біфуркації можна назвати кризовою ситуацією, яка проявилась у системі. В кризовій ситуації об'єктами вибору стають аттрактори, один з яких притягує систему та визначає її подальший розвиток. Системний аттрактор – це стан системи, до якого вона закономірно еволюціонує, опиняючись на траєкторії, що притягується аттрактором [2, с. 411]. Аттракторами в контексті соціальних, і в тому числі політичної, систем є найбільш стійкі елементи політичного порядку як цінності, традиції, іноді ідеології, міфологічні системи і т. ін.

Кризова, або екстремальна фаза розвитку (або стан) політичної системи – це стан, в якому система виходить зі стаціонарних станів і стає нестійкою відносно флуктуації системи. Криза, що може виникати в політичній системі, таким чином, – це масове відхилення від прийнятих в даній системі моделей поведінки (девіантна поведінка), дисфункція політичних інститутів, невідповідність системних реакцій на вимоги середовища, втрата легітимності управляючою елітою та відповідними структурами влади. «Коли система, еволюціонуючи, досягає точки біфуркації, детерміністське описання стає непотрібним. Флуктуація примушує систему обирати ту гілку, по якій буде проходити подальша еволюція системи. Перехід через біфуркацію – такий же випадковий процес як і підкидання монети» [6, с. 56].

Таким чином, кризова фаза – це момент остаточного виходу системи зі стану рівноваги та переходу до нового стану рівноваги, якісно відмінного від попереднього. Але дане твердження все ще не пояснює, де містяться джерела флуктуацій та аттракторів, про які йшла мова, яким чином вони виникають та впливають на політичну систему, порушуючи її стабільні стани. Наблизити до розуміння джерел політичної кризи як екстремального, нестабільного та непередбачуваного стану системи може концепція хаосу в розвитку соціальних систем.

Поняття хаосу виникло в давньогрецькій міфології як назва первинного стану світу, «розкритої безодні» [3], з якої виникли перші боги. В давньогрецькій міфології хаос вважався станом, протилежним космосу, та означав собою стан неупорядкованості, безладу, провалля, наповнене темною, важкою масою, повної землі, води, вогню та повітря, з якого в творчому акті народжувався космос та новий порядок. Хаос означав безлад та руйнування космічного порядку, був межею між буттям та небуттям. Разом з тим, вже в давніх міфологіях хаос не містив в собі творчі початки, будучи небезпечним, незрозумілим, неконтрольованим, він в довільній формі народжував новий космос, з хаосу народжувався новий порядок.

Починаючи з християнської традиції хаос означав абсолютний безлад, а в науці ХХ ст., що намагалась обмежити поняття хаосу концепціями ентропії, неентропії та невизначеності, які зводили хаос до руйнівного стану системи, розпаду, некерованості, що мають негативні наслідки для системи, в якій він виникає.

Принципово нове підґрунтя у трактуванні хаосу підвів І. Пригожин в своїй теорії самоорганізації. Для І. Пригожина хаос є носієм можливої впорядкованості, творчий початок, конструктивний механізм еволюції [6, с. 17]. Таким чином, процес розвитку виступає формуванням порядку з хаосу, яке представляє собою процес самоорганізації під дією багатоманітних факторів. Прояви хаосу в системі є передумовами (індикаторами) її змін. Хаос – мінливе явище, в якому відбуваються флуктуації (випадкові відхилення величин, що характеризують систему як сукупності часток, від їх середніх значень). «Розхитуючи» відносно стійку (стабільну)

систему, флуктуації спричиняють руйнування або перебудову системних структур та перевід системи у новий стан (як хаотичний, так і більш досконалий в аспекті системної самоорганізації, стан дисипативної структури).

Найбільше значення в теорії хаосу має можливість пояснення певних аспектів невизначеності, нелінійності та непередбачуваності поведінки соціальних систем [10].

Хаос є формою, що визначає та структурує дисбалансуючі структури, тобто зміст поняття «хаосу» містить інтенцію до надання форми порядку в безкінечних нестійких структурах, що постійно змінюються. Функціонально хаос залежить від цілеспрямованості основ структур, що мають конструктивні, структуроутворюючі інтенції. Інструментальна роль хаосу – знайти зв'язки та логіку взаємодії між елементами системи. Хаос – частина механізму балансування, що забезпечує оптимальне, в даний момент, співвідношення між прогресією розвитку та прогресією деградації системи. Таким чином, криза є вторинною по відношенню до хаосу. Хаос – є станом системи, а криза – моментом, в якій з хаосу народжується новий порядок [7]. Але саме по собі існування хаосу не дає уявлення про глибину, параметри та інтенсивність кризи.

Нестійкий стан системи може проявлятися у вигляді динамічного хаосу (странного аттрактору), а структура системи, що перебуває у постійному розвитку, характеризується єдністю стійкості та нестійкості [8, с. 147]. Складна поведінка, що має основні властивості випадкового процесу, має місце у багатьох нелінійних динамічних системах (динамічний хаос). Якісно походження хаосу в таких системах пов'язують з тим, що динамічні системи можна розглядати як сукупність взаємодіючих підсистем, що мають різні динамічні властивості.

Дані твердження виявляються коректними для аналізу соціальних та політичних систем в тому числі. Наприклад, заколот можна вважати прообразом хаосу у політичній сфері діяльності людей, тоді як момент зміни політичного порядку в ході заколоту є моментом політичної кризи. Заколотом можна вважати масовий або стихійний виступ соціальних груп, спрямований проти існуючого соціально-економічного порядку або влади, який супроводжується застосуванням насильства. Але заколот може бути придушений і лише повернено відбитися на стані політичної системи. Наслідком заколоту може бути революція або ряд реформ політичного управління. Проблемним питанням є в даному контексті, а чи слід вважати політичну реформу кризою так, як ми кажемо про революцію?

Ще одним видом прояву хаосу в політичних відносинах, який носить на собі елітарний характер, є державний переворот, під яким розуміється захоплення влади, який було скоєно насильницьким шляхом через змову або відкрите збройне повстання. Але державний переворот може привести до зміни конкретних персоналій, що очолюють владну вертикаль, а не зміни у самій структурі влади, яка лишається функціонувати в рамках старих параметрів. Отже, ная-

вність хаотичних процесів не має обов'язково наслідком кризи, але криза завжди виникає в момент накопичення відхилень девіантної поведінки системних параметрів в ході хаотичного руху елементів.

Проявами хаосу в політиці можна також вважати процес політичного вибору під час демократичних виборів, де криза може актуалізуватись (наприклад, в ході «кольорових революцій» [5]), а може і не актуалізуватись. В демократичному режимі деякі параметри системи можуть бути змінені шляхом демократичних виборів, змін конституції, наприклад, абсолютно мирним шляхом у правовому полі. Але зміна конституції передбачає зміну системних параметрів та кризову фазу конституційного циклу. Хаотичні процеси в рамках вказаних політичних процесів породжуються як екзогенними, так і ендегенними факторами, можуть бути відносно керованими та спонтанними, зачіпати сутнісні, ціннісні, культурні, парадигмальні основи існуючого політичного порядку або не зачіпати їх.

Детермінантами утворення та стійкості певного політичного порядку, факторами самоорганізації виступає широкий спектр ірраціональних чинників політичної поведінки (зокрема, політичного вибору, політичної діяльності, що визначають процес легітимації та делегітимації політичної влади). Тому поряд з концепцією соціального хаосу виникає ідея детермінованого хаосу. «Основною властивістю динамічних систем, які демонструють режим детермінованого хаосу, є чутливість режиму функціонування до найменших змін початкових умов. Саме ця обставина призводить до втрати детермінованої передбачуваності та необхідності вводити імовірнісні характеристики для опису динаміки таких систем. В цьому смислі стає зрозумілим термін «детермінований хаос», який характеризує народження випадкової, непередбачуваної поведінки системи, яка керується детермінованими законами» [1; 9, с. 75].

Виходячи з цієї тези, можна ще раз наголосити на необхідності глибокої наукової рефлексії стосовно синергетичних понять у пристосуванні до політичної реальності. Неможливість управління спонтанними процесами самоорганізації є дійсно очевидною, але якщо мова йде про сферу політики, де результат політичної діяльності має певне аксиологічне підґрунтя, актуальним є питання виходу з кризи та можливостей управління тими параметрами кризової ситуації, які можуть спрямувати розвиток системи в певне русло. Навіть якщо результат такого спрямування буде протилежним тому, що задумано суб'єктом впливу, можна констатувати саму можливість впливу на хаотичні процеси в політиці. А така можливість має бути глибоко досліджена та виміряна.

Слід окремо зазначити, що поняття, які використовує синергетика, теорія самоорганізації або теорія детермінованого хаосу вимагають подальшої адаптації та операціоналізації по відношенню до усталених політичних понять, що пояснюють політичну реальність, оскільки, як було показано вище, синергетичні терміни в первинному вигляді не можуть бути коректно використані в політичній теорії.

Прикладом же вдалого застосування синергетичної парадигми до політичних процесів та відповідної операціоналізації понять є дослідження І. Добронравової та Л. Фінкеля [4]. Пристосовуючи математичні методи обробки даних щодо виборів до Верховної Ради України 1998 та 2002 рр. автори відзначають наявність ознак динамічного хаосу в самому процесі політичного вибору. На основі свого дослідження автори роблять припущення, що демократичний політичний режим своїм прообразом має детермінований хаос, в структурі якого зароджуються та відновлюють порядки як наслідки соціальної самоорганізації. Цими порядками як раз і виступають результати виборів та відповідна розстановка політичних сил в країні. Та все ж автори не вказують на міру спонтанності та керованості в ході здійснення політичного вибору.

Оскільки саме поняття «спонтанності» не є досить точним та не відображає повною мірою сутність політичних процесів, воно потребує подальшого осмислення та операціоналізації в рамках методології дослідження політики. Так, наприклад, політичний вибір не є повною мірою спонтанним, оскільки саме поняття вибору передбачає наявність альтернатив, які в політиці можуть бути довільно або скеровано обмеженими. Така ж ситуація може спостерігатись і з політичними ідеологіями, які виступають інструментальними прообразами, проектами майбутнього політичного порядку, вибір якого здійснюється в рамках хаотичної політичної діяльності індивідів.

Поряд з поняттями стабільності та нестабільності політичної системи в політичній науці завжди присутні поняття політичного прогнозу та управління, оскільки політична наука прагне до пояснення, прогнозу і вироблення рекомендацій щодо управління певними політичними процесами та явищами. В рамках постнекласичних наукових методологій сама ідея управління системою в кризовій ситуації піддається нищівній критиці.

Сама ідея антикризовості виявляє свою парадоксальність при глибокому розгляді, що дає основу для тверджень щодо некоректності використання терміну «кризове управління» або «антикризове управління». Такі твердження витікають перш за все з логіки дослідження екстремальних станів системи, а також змісту понять «криза» та «хаос». Оскільки криза є розрядкою екстремального стану системи, нейтралізація віджилх елементів та структур системи, і одночасно момент самоорганізації і утворення нового порядку, то управління кризою або антикризове управління – це примусове придрушення етапу розвитку системи, її самовдосконалення. А хаос як довільний рух елементів взагалі є принципово некерованим.

Термінологія теорії самоорганізації та синергетики в поясненні процесів розвитку складних систем позбавлена аксиологічного аспекту інтерпретації системних процесів та явищ. Коли ми говоримо, наприклад, про політичну катастрофу, розпад, крах політичної системи – це звучить як набір констатації фактів. Якщо ж поглянути на розпад реальної держави, то тут постають вже реальні політичні події та людські долі, в оцінці яких ми вже не можемо оми-

нути вплив системної кризи, її напрямку та інтенсивності на реальних людей. Тож відкидати можливість віднайдення оптимальних моделей управління кризою, політична наука не може собі дозволити. Якщо ж на екстремальні стани системи та їх критичні моменти слід поглянути з точки зору не можливостей управління як такого, а з точки зору конкретних завдань управління та можливостей їх вирішити, то завданням кризового управління, тобто управління параметрами системи в кризовій ситуації, є підсилення адаптаційних здатностей системи. «Концепція управління має враховувати альтернативність соціальної еволюції та особливості поведінки в критичній області параметрів системи, які накладають певні обмеження на зовнішні управлінські впливи» [7, с. 79]. Таким чином, правомірно говорити про управління параметрами системи в критичному стані з уточненням, що напрямки та результати управлінських впливів можуть бути непередбачуваними. Проблематичним є і можливість визначення залежності інтенсивності результатів впливу на системні параметри від інтенсивності управлінського впливу, які можуть мати зворотній ефект. Саме поняття «кризове управління» можна розуміти як попередження катастрофічних ситуацій «довільної генези», сприяння виходу системи з кризового стану в оптимальному векторі або стимулювання відновлювального процесу з використанням енергії кризи в соціально-конструктивних цілях.

Бібліографічні посилання

1. Анищенко В. С. Детерминированный хаос [Текст] / В. С. Анищенко // Соросовский образовательный журнал. – 1997. – № 6. – С. 70–76.
2. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация [Текст] / Л. Д. Бевзенко // Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437с.
3. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации) [Текст] / В. В. Василькова // Мир культуры, истории и философии / Под ред. В. В. Васильковой. – СПб.: Издательство Ланы, 1999. – С. 12–34.
4. Добронравова И. Динамический хаос в социуме как среда социальной самоорганизации / И. Добронравова, Л. Финкель // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 1. – С. 168–180.
5. Князев А. Государственный переворот 24 марта 2005 г. в Киргизии [Текст] / А. Князев. – Бишкек, 2007. – 163 с.
6. Пригожин И. Конец определенности. Время, хаос и новые законы природы [Текст] / И. Пригожин. – Ижевск, 2000.
7. Романов В. Л. Социальная самоорганизация и государственность [Текст] / В. Л. Романов. – М.: РАГС, 2000. – 141с.
8. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие [Текст] / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.
9. Штомпка П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 420 с.

10. Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications [Text] / Ed. L. D. Kiel, E. Elliot. – Ann Arbor, 1996.

Надійшла до редколегії 05.01.11

УДК 321

В. М. Торяник

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

СПОЖИВАННЯ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ ПАРТІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВИБОРЦІВ

Розглядається сутність символічної політики як об'єкта споживання в процесі партійно-ідеологічної ідентифікації виборців.

Ключові слова: символічна політика, споживання політики, політичний імідж, партійно-ідеологічна ідентифікація, мотиваційні чинники.

Рассматривается сущность символической политики как объекта потребления в процессе партийно-идеологической идентификации избирателей.

Ключевые слова: символическая политика, потребление политики, политический имидж, партийно-идеологическая идентификация, мотивационные факторы.

The essence of a symbolical policy as object of consumption in the course of partial and ideological identification of voters is considered.

Keywords: symbolical policy, policy consumption, political image, partial and ideological identification, motivators.

Починаючи з 1960-х рр., світ політики під впливом процесів технологізації та масовізації докорінно змінився. На думку С. Ю. Левченко, сьогодні «ми спостерігаємо підміну того, що раніше розуміли під політикою. Зараз же замість дискусій, політичних рішень ми все частіше спостерігаємо певні символічні дії. Ця символічна політика з'являється там, де влада нічого не може чи не прагне змінити, де обцянки, які було дано під час передвиборчих кампаній, не задовольняються [8, с. 144]. За свідченням багатьох сучасних мислителів-постмодерністів, оволодіння символічним світом визначає владу над реальним та уявним, за рахунок умілого структурування реального та уявного через символічне [2, с. 126–127; 4, с. 22; 7, с. 25–26].

По суті, сьогоднішня політична реальність являє собою символічну політику [11–12]. Символічна політика – вид комунікацій, направлений не на раціональний огляд подій, а на настанову по-